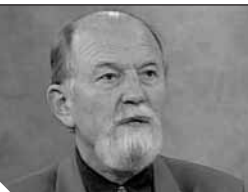

SÜMEGI GYÖRGY

1956 emigráns képzőművészete

Múcsarnok, 2018. október 18 – 2019. január 6.

SÜMEGI GYÖRGY (1947) Budapest

1956 képzőművészete olyan, a Kádár-korszakban (1956–1989/90) létrejött alkotások együttese, amelyek a forradalom eseményeit, helyszíneit és szereplőit, valamint szellemiségét és emlékét örökítik meg – itthon és külföldön, magyar emigrációkban, sziget-magyarságokban. A negyedik (1944–45, 1947) és főleg az ötödik (1956) nagy emigrációs hullámban külföldre került képzőművészek művei részben még Magyarországon készültek, s alkotóikkal együtt hagyták el az országot. Nagyobb részük külföldön született, a szabad világban, félelmek és cenzurális akadályok megléte nélkül. A Kádár-rendszer itthon tiltotta és szankcionálta a forradalom pozitív előjelű megidézését, mivel ők „ellenforradalom”-nak igyekeztek beállítani azt. Cs. Szabó László az októberi forradalom leverését követő időt „szovjet katonai rémuralom”, „új sztálinizmus”, „újabb Bach-korszak” jelzős szerkezetekkel nevezi meg. „Újabb Bach-korszak ereszkedett Magyarországra, immár a harmadik, s az intellektusokra a legvéresebb. [...] Különös, kétfejű szörny lett a magyar emberből. Egyik fejét hazájában viseli, s úgy hívják, hogy Ellenforradalmár, a másikat Nyugaton hordja, s az a neve, hogy Tanú. Egyik fejével véstörvényszékek, másikkal vegyes bizottságok előtt áll, egyiket a vesztőhelyre készítik elő, a másik tolmácsolt szavakkal visszakerődzi a hőstetteit. Az Ellenforradalmár és a Tanú persze egy személy volt 1956 októberében.” A Nyugatra jutott képzőművész-tanú tudta vizuálisan hitelesen megidézni a forradalmat.

A negyedik emigrációs hullámban külföldre távozottak nem éltek, közvetlenül nem is élhették át a forradalmat. Ők csupán közvetett élmények (elbeszélések, rádióadások és sajtóbeszámolók, a megjelent fényképek stb.) alapján alkothattak képet maguknak a történekről. E csoportba sorolható alkotók: Deéd Ferenc, Fiedler Ferenc, Domján József, Mészáros Andor, Szalay Lajos.

A forradalmat átélő és külföldre távozó képzőművészek közül soknak pályája megtört, nem tudott kiteljesedni, és ha születtek is műveik 1956 szellemében, azok már nem voltak elérhetőek az elmúlt évtizedekben sem (pl. Szegedi Ernő szobrászművész a Képzőművészeti Főiskolán el-esett társai emlékére készített egészalakos szobra). Vagy már a rendszerváltás, a Magyarország-ra visszavezető út megnyílása előtt elvesztek a hazatérés számára (vagy köz-, illetve magángyűjteménybe kerültek, vagy fizikailag megsemmisültek). Nehezítette (és változatlanul nehezíti) a kutatást, az 1956-os művek föltárását az is, hogy a Kádár-rendszer egészében a magyar emigráció sajtótermékeit, amelyek a képzőművészeteknek is fontos médiumai voltak Magyarországon a forradalom emlékének éltetése, ápolása, ébren tartása miatt, szigorúan zárolt anyagként kezelték, így a közzétett információktól is el voltunk zárva. Ehhez még hozzá kell venni azt a tényt is, hogy minimális azon publikációk száma, amelyek elsőrendűen foglalkoznának a forradalommal összefüggésbe hozható művekkel. A kétszázézer magyar emigráns szociológiai összetétele – kivéve a parasztságot – nagyjából leképezte az 1950-es évek közepének magyar társadalmát, vagyis az eltávozott értelmiségiek és művészek aránya a társadaloménak megfelelően alakult. Semmiféle fölmérés nem történt, és megbízható adat sincs arra vonatkozóan, hogy valójában hány képzőművész és hány, főiskolai tanulmányait megszakító s azt a befogadó országban befejező hallgató hagyta el az országot. Egyetlen, a Képzőművészeti Főiskoláról emigrált hallgatószám ismert: „harmincnyolcan elhagyták hazájukat”. Elvileg számolnunk kell(ene) olyan fiatalokkal is, akik az új hazájukban tanultak képzőművészetet, és így már a befogadó ország vizuális kultúrája épülhetett be meghatározóan a szemléletükbe. Ez annál inkább fontos, mert az emigrációs létet elsősorban kulturálisan élték meg, és kollektív memóriájukban pozitív emlékként raktározták el az '56-ban történeteket, s ennek megfelelően az ébren tartását, megfogalmazását szinte kötelességnek érezték. Sok emigránssal együtt vallották: „Célunk az, hogy a magyar szabadságharc szelleme mindenhová eljusson.” (Ellentétben az itthon élők forradalomélményének a Kádár-rendszer diktálta elfojtásával.)

A Nyugatra távozott képzőművészek egy része a forradalom közvetlen átéléséből keletkezett műveit vitte magával, menekítette az új hazájába, s lelki szükségletei, élményei parancsolóan kikíváncsolt megfogalmazási szándékában még gyarapította azokat. Voltak olyanok is, akik „út közben”, az emigrálás során, annak állomásain rajzoltak, s műveik elsősorban a menekülők helyzetének és lelkiállapotának hű tükröi (Nagy Éva, Prokop Péter). Marosán Gyula – sokakhoz hasonlóan – már az új hazájában rajz-sorozatban beszélte el a saját és képzőművész felesége emigrációját, s megfogalmazta mindazon képeit (fotómontázs, festmények és nagyszámú rajz-sorozatban), amelyek a forradalom átélt (vagy leírások, fényképek közvetítette) eseményeit rögzítik. A képzőművészeti tanulmányait Nyugaton kezdők vagy folytatók, az „56-os művészek” (Mihályi Géza fogalma) elsőként kiállításokon, ezzel párhuzamosan a sajtóban mutathatták be munkáikat. A forradalom évfordulóira (már az elsőtől) a magyar nyelvű sajtó és különféle rendezvények, programok (a forradalom emlékére rendezett hangversenyektől a VII-ig) is igényeltek vizuális esemény- és emlékidéző műveket. Adatunk van arról, hogy az e névsorban szereplőknek születtek '56-os munkái, ám csak az itt dőlt betűvel írtaktól tudunk kiállítani: *Ambrus Győző*, *Ács József*, *Ács László*, *Áldor (?)*, *Bálint Endre*, *Balogh Zoltán*, *Beck András*, *Bodó Sándor*, *Borbereki Kovács Zoltán*, *Bujdosó Alpár*, *Csizmadia T. Lajos*, *Daday Ferenc*, *Danielfy Tibor*, *Darázs Mária*, *Deéd Ferenc*, *Domján Árpád*, *Domján József*, *Domokos József*, *Domokos Sándor*, *Fényes Zoltán*, *Fiedler Ferenc*, *Gordon György*, *Gudics József*, *Herpai Zoltán*, *Homoródi Emma Vallót*, *Horváth Ferenc*, *Jánossy Ferenc*, *Jakovits József*, *Jancsek Antal*, *Jászai (Dávid) Kiss Mária*, *Juharos István*, *Kiss Pál László*, *Kazinczy János Antal*, *Klaudinyi László*, *Korcsmáros Mihály*, *Kovács Kálmán*, *Lux Antal*, *Major Kamill*, *Marosán Gyula*, *Matzenauer Hugó*, *Megyik János*, *Metykó Géza*, *Nagy Éva*, *Pázmándy István*, *Péntek János*, *Pintér Ferenc*, *Prokop Péter*, *Rapaich Richárd*, *Sartory Barna*, *Schwalm László*, *Szalay Gyula*, *Szalay Lajos*, *Szathmáry Lajos*, *Szegedi Ernő*, *Szóts Vilmos*, *Takács Pál*, *Terbots Gábor*, *Tölgyesy Anna*, *Török Pál*, *Várady Olga*, *Vörös László*. A Nyugaton élő képzőművészek találtak feladatot a napilap-, folyóirat- és könyvkiadásban, és magyar emigrációs szervezetekhez, egyesületekhez is csatlakoztak (pl. Svájci Magyar Irodalmi és Képzőművészeti Kör). Az Amerikai Magyar Képzőművészek Szövetsége (1961) tevékenységi körét Gyimesy Kásás Ernő, az új elnök kibővítette 1964-ben a Külföldi Magyar Képzőművészek Világszövetségével. E szervezetnek az országos képviselői, a titkárok elsősorban a közös kiállításaiak megszervezésében és a tagjaikról történő adatgyűjtésben voltak aktívak. (Erre a bázisra épült a helyenként elnagyolt és hiányos adattár: Gyimesy Kásás Ernő–Könnyű László: *Külföldi magyar hivatásos képzőművészek*, St. Louis, 1977, angolul 1978.) A kötet szerint 983 képzőművész élt Magyarországon kívül, s közülük a világszövetség tagja 429 fő. (Az erdélyi származású Gyimesy Kásás szerepelteti az adattárban a Trianon után nemzetiségi élethelyzetbe került alkotókat is, csehszlovákiai, romániai stb.)

A külföldi magyar képzőművészekről két, redukált szempontú kiállítást rendeztek Magyarországon (*XX. századi magyar származású művészek külföldön*, Múcsarnok, 1970; *Tisztelet a szülőföldnek. Külföldön élő magyar származású művészek II. kiállítása*, Múcsarnok, 1982–83). E tárlatokból a Kádár-rendszer elvárásainak megfelelően kizárták – többek között – az 1956-os műveket és a trianoni határokon kívül nemzetiségi sorsba kerültek. A forradalomhoz kapcsolódó művek egy része csak az emigrációs magyar irodalom hazai megjelenése, 1989/90 után, lassan-lassan, egyénekenkénti elhatározások függvényében jutott, juthatott Magyarországra egy-egy kiállításra és/vagy publikációba, esetleg magán- és közgyűjteményekbe. 1956 képzőművészetének eddigi legnagyobb tárlatán szerepeltek az addig ismert, a magyar emigrációkban létrejött és megőrzött 1956-os képzőművészeti alkotások. (Magyar Nemzeti Múzeum, 2016).

AZ EMIGRÁNS KÉPZŐMŰVÉSZEK SZÁMA

Az 1956-os emigrációs hullámban hozzávetőleges pontossággal kétszázezren hagyták el Magyarországot. Pontos statisztika nem készült az emigráltak társadalmi helyzetéről és foglalkozásuk szerinti megoszlásukról, de „az 1956–57-ben távoztak mintegy a magyar társadalom keresztmetszetét nyújtották, minden lehetséges emigráns magatartásra találunk példát körükben”. Az elmúlt évtizedek kutatásai bizonyos adatokat (pl. egyetemeken tanulókról) nyilvánosságra hoztak, de az emigrált képzőművészekről és az új hazájukban (tovább)tanulókról, akik ugyancsak képzőművé-

szekké lettek, nem áll rendelkezésre információ. Egyetlen – már idézett – adat szerint harmincnyolcan disszidáltak a Képzőművészeti Főiskola hallgatói közül. Ha az ő pontos névsorukat szeretnénk összeállítani, az sem könnyű feladat, mert az intézmény levéltára nem őríz ilyet, és a rektori tanácsulések jegyzőkönyvei sem rögzítették. Ez önmagában tekintélyes szám, s közülük az emigrációban kifejtett munkásságuk, illetve annak hazai visszhangja vagy itthoni megjelenése (kiállításokon, publikációkban stb.) segíthet az azonosításban. A korabeli külföldi lapokban megjelenő híradások ugyancsak bővíthetnék az információkat. Ezenkívül a lexikonok, adattárak, adatbázisok információit lehet használni.

Föltehető, hogy a legkevesebb színész emigrálhatott a nyelvi kötöttség (esetleg gyenge idegennyelv-tudás) miatt. A képzőművészek esete más, mert az általuk használt nyelv, a vizuális kifejezőképesség egyetemes, nincsenek csak egy nemzethez kötődő formaképletei. (Ezzel nem cáfolom a képzőművészetek – köztük a magyarok – bizonyosan létező nemzeti sajátosságait.) Képzőművészként – vagy ilyen pályára az emigrációban lépőként – sokan indulhattak neki úgy a nagyvilágnak, hogy erősen bíztak benne: sikeresek lehetnek külföldön, hiszen politikailag sulykolt elvárásoknak, mint amilyen a maguk mögött hagyott szocreál volt, ott nem kell megfelelniük, nincs erős elvárás egyféle kitűzött témakör és formarend preferálására. Hogy ez a szabad világban való alkotás milyen módon valósult meg, az szinte országonként változó. Ugyanis egészen mást jelent a siker (az anyagi is) az Egyesült Államokban, mint a nagy képzőművészeti kultúrájú európai országokban (Franciaország, NSZK stb.). Az Egyesült Államokban az általános ízlésszint még erősen méltányolta a portré műfaját, a híres/nagy emberekről, művészekről és történeti jelentőségű figurákról festetteknek ott még talán nagyobb volt (s talán az még ma is) a reputációja, mint nálunk. Egy másik példát említve: a képzőművészetek európai fővárosában, Párizsban (és Franciaországban) ugyan szám szerint is sok magyar vagy magyar származású képzőművész élt/él, de ott volt talán a legnehezebb kitűnni. (Ez csak nagyon keveseknek sikerült: Victor Vasarely, Hantai Simon). Nagyon sokan próbálták az ideáik szerint folytatni – vagy tovább folytatni – a munkásságukat, ám egzisztenciális okok miatt rákényszerültek a váltásra. Esetleg kénytelenek voltak alkalmazott művészeti feladatok felé fordulni a saját és családjuk megélhetését biztosítva, s emiatt kevesebb, akár töredék idő jutott csak az autonóm művészeti elképzeléseik megvalósítására, ami a megélhetést biztosító tevékenységük mögé szorult.

Az 1956-os forradalom után emigrált képzőművészek számát tehát csupán hozzávetőlegesen tudjuk meghatározni. Ez a szám bizonyosan százas nagyságrendű (akár több száz) lehet. Ennél pontosabban csak alapos itthoni és a befogadó országokban elvégzendő kutatások során tudnánk kideríteni a valóságos (vagy ahhoz közelítő) számot. Ha az 1956-os forradalomhoz való viszonyukat vennénk szemügyre, akkor is nagyon változatos lenne a kép. Azt most ne is firtassuk, hogy az ország elhagyásának mi lehetett a legdöntőbb motivációja. Itt csupán azt mérlegeljük, hogy az eltávozottak egy része, akik átélték/megfigyelték a forradalmat, annak magukkal vitt élményanyagát megfogalmazták-e, művekbe öntötték-e? Nyilvánvalóan sokan lehettek olyanok, akiknek erre nem volt belső késztetése, vagy az új életkeretei erre sem időt, sem lehetőséget nem adtak. Többen magukkal vitték a forradalom szülte, itthon megkezdett vagy elkészült műveiket, majd azok egy része visszatért ide. Mások a friss, feszítő forradalomélményeiket már az új hazájukban, az őket befogadó országban fogalmazták meg. Ezek a munkák általában utat találtak valamilyen megjelenésre, elsősorban emigrációs kiadványokban (újság, folyóirat, könyv) vagy kiállításokon. A külföldi sajtó is igényelt bizonyos, a forradalom egyes eseményeit, helyszíneit vagy szereplőit bemutató műveket (a forradalom idején s közvetlen utána nagyszámú fényképet elsősorban). A forradalom után megerősödő emigrációs sajtónak és könyvkiadásnak programszerűen elsődleges célja volt a forradalom emlékének fönntartása, ügyének éltetése, s ehhez gyakorta (elsődlegesen évfordulókon, már az elstől kezdődően) igényeltek rajzokat s más képzőművészeti alkotásokat is.

ALKOTÓK, MŰVEK

A forradalom utáni hónapokban még név nélkül jelent meg vizuális összefoglalási igénnyel (orosz tank fenyegetésében nemzetiszínű zászlóval letakart halott gyermekéért aggódó anya) egy rajz: „egy menekült magyar képzőművész” aláírással. A forradalom leverése utáni tüntetéseken,

KAZINCZY JÁNOS ANTAL, A felszabadító, 1944; Pro libertate, 1956

KAZINCZY JÁNOS ANTAL, *Nincs irgalom*, 1956; *Deportálás*, 1956

fölvonulásokon világszerte használtak föliratokat, transzparenszeket, alkalmi plakátokat, amelyeket képzőművészek készíthettek. Egy többek által megszervezett New York-i akciónak is volt aktív képzőművész tagja: Juharos István. 1956. november 18-án, vasárnap a 102 méter magas Szabadság-szoborra (mely a kezében tartott fáklával hirdeti az emberiségnek Amerika szabadságszeretétét) föltűztek egy 7×3 méteres magyar nemzeti lobogót, s a talapzatára föliratot tettek: „STOP GENOCIDE, SAVE HUNGARY!”

Az emigrációkban létezett, a forradalomhoz köthető művekből a látókörünkbe kerültek s a tárlat céljára mobilizálhatókat vesszük számba. Az emigrálás első számú útvonala Ausztrián keresztül, avagy Ausztriába vezetett. Marosán Gyula festőművész 35 darabos rajzsorozatában rögzítette emigrálásuk (a feleségével, Bazsó Sarolta festőművésszel) egész folyamatát a pesti elindulásuktól Sopronon és a határon át Bécsig és Kanadába történő behajózásukig. 1958 áprilisában megrendezte első kiállítását (Park Galéria, Torontó), ahol az absztrakt festményei mellett bemutatta a forradalmi rajzsorozatát, amelyekben „a forradalom alatti és utáni, felizgatott lelkének és fantáziájának emlékeit örökítette meg”. Nagyszámú tollrajzkollekciója a legismertebb helyszíneket és eseményeket, szereplőket (a pesti srác, Mindszenty stb.) és a határon átjutás stációit is rögzítette. A Sztálin-szobor ledöntését festményben, az egész történeti folyamatot fotómontázs vizuális foglalatában alkotta meg. A művek alapját pesti élményei képezik: „Miközben jártuk a várost, ahol lehetett, rajzoltam.” Marosánhoz hasonlóan több képzőművész rajzmappával járta a fővárost, s az átélt eseményeket, helyszíneket és szereplőket, jellemző szituációkat in situ próbálta rögzíteni (Jancsek Antal, Metykó Géza, Nagy Éva, Rapaich Richárd stb.). Ez nem volt veszélytelen, ahogy Jancsek Antal festőművész lánya említi: „édesapám a forradalomban az utcákon, tereken, a házak kapualjába behúzódva dolgozott. Egyik fülének hallását elveszítette a mellette becsapódó lövedék miatt, és a légnyomás elrepítette pár méterre.” Jancsek a helyszíneken fölvett rajzai fölhasználásával (Széna tér, Rókus-kápolna, Kálvin tér, a Nagykörút több részlete, Ady Mozi, Szabad Nép Székház stb.) erős színhatású, expresszív festményeket fogalmazott. Nagy Éva munkásságának lényeges művei, az ausztriai menekülttáborokban festett drámai hangú akvarelljei az emberi kiszolgáltatottságba és kiüttlanságba, a kétségbeesés és a remény közti vergődésbe is betekintést engednek. Ezen művei egyúttal alanyi jellegűek, önéletrajzi igényűek is, mert kisgyermekével két évig ő is lágerben lakott. Ahogy Nagy Éva az ausztriai menekülttáborokban lézengők élethelyzetét rögzítette, a Jugoszlávián át Itáliába tartó Prokop Péter az ottani táborokban rajzolta a sors odavetette várakozókat. „Töménten sok modell volt. Jópofán beültek, nem sajnálták rám unalmas, lusta óráikat.” Klaudinyi László tusrajza egy bécsi, XXIII. kerületi menekülttábori épületet rögzített. Nagy Évával együtt többen tanultak Bécsben a Képzőművészeti Akadémián. Közülük Metykó Géza rajzlejegyzései a forradalmi pesti utca képét őrzik, Megyik János pedig akvarellsorozattal („Jó néhány akvarellt készítettem akkor Bécsben – friss élmények alapján”) idézte 1956 októberét. A Magyar Menekült Diákok Szövetsége a bécsi Képzőművészeti Akadémián tanulók egyéves munkáját, 137 művet önálló kiállításon mutatta be. A tárlatban szerepelt „a Magyar október két képe. Bizonyítékai annak, hogy nemzetünk súlyos történelme nem vész el fiatal művészeink alkotásaiból.” Az ugyancsak Bécsbe került Pázmány István addig nem nyugodott meg, amíg az egész családját menekülésre készítő forradalom élményét ki nem rajzolta, festette magából. Hatlapos linóleummetszet-mappájának (*Hungary 1956*) bevezetőjében így fogalmazott: „Az 1956-os októberi magyar szabadságharc tragikumuma egyike a modern történelem legjelentősebb eseményeinek. [...] Emlékezz, azért adja kezedbe albumát a művész. Élménye igaz és egyedülálló tanúvallomás, mellyel egyéni nyelvén emléket állít az ismeretlen hősöknek.” Sorozatán a képi összevonás, tömörítés eszközével bátran élve ad vizuális láttelepet a Sztálin-szobor ledöntéséről, az utcai harcokról, az áldozatok siratásáról, a nemzet gyászáról, az agresszor megjelenéséről és a menekülésről. *Ecce homo – Menekült* című festménye az emigráltak – köztük a művészek – mementója is lehetne. A vízben álló, ruhátlan, erős testalkatú, föltartott kezű férfi (önarcképi vonásokkal) a hazátlanná váltak szimbóluma a „csak magamban bízhatok” keserű reménységével. A forradalom idején és közvetlenül utána a külföldi sajtó és a magyar emigrációs lapok elsősorban fényképeket közöltek, majd azután már inkább képzőművészeti alkotások hordozták a forradalom- és szabadságharcra kapcsolatos tartalmakat. A forradalom leverése után, még 1956-ban a „magyar szabadságharcos írók” által Bécsben alapított Nemzetőr című folyóirat nagyfokú tudatossággal törekedett arra, hogy rendszeresen közöljön képzőművészeti munkákat. A Bécsben tanulók közül Kovács Kálmán, Tölgysy Anna, Csizmadia T. Lajos és Nagy Éva rajzai rendre

megjelentek. A Münchenben megtelepedett Jászai Kiss Máriától (Jászai Géza művészettörténész felesége) ugyancsak több metszetet közöltek. *November 4.* című nagyméretű fametszetei (négy mű) drámai sűrítésben foglalják össze a forradalom történetét a fölvonulástól a fiatalok harcáig, az áldozatokig és a börtönig. *Mennyből az angyal* (1957) című kompozíciója Márai Sándor azonos című versének parafrázisa vagy illusztrációja is lehetne.

Az emigráns képzőművészek esetleg több országban is éltek, dolgoztak, míg végleges otthonra leltek. Schwalm László bécsi tanulmányai után Svájcba költözött, Kazinczy János Antal Ausztriából az NSZK-ba (1959), majd onnét végül Franciaországba (1967). Október 23-án este hallotta Nagy Imre beszédét a Parlament erkélyéről. Visszaemlékezése szerint: „A forradalom ideje alatt sokat voltam az utcán, mivel élelemről kellett gondoskodni. [...] Október végén a fiammal végigmentünk a Nagykörúton. [...] Főleg a Corvin köz és a Kilián kaszánya környékén. Az éjszakai harcok áldozatai fertőtlenítőszerral lehintve feküdtek az úttesten. Szétlőtt tankok, leszakadt villamosvezetékek, törmelék, barnásszürke por a levegőben. [...] Egyszer még láttam az Oktogon közelében egy akasztott embert. [...] A Képzőművészeti Főiskolára is elmentem, ahol Pátzay Pállal és Hincz Gyulával találkoztam. Együtt láttuk a hat főiskolai hallgató sírját az udvaron.” Kazinczy fölfogása szerint ezeket az „apokaliptikus élményeket naturálsan megfesteni nem akartam”, elvontabb, összefogottabb kompozíciókat hozott létre. November 1-jén, halottak napján az „összelőtt műteremben [...] a kitört ablak előtt hirtelen és hangtalanul a fény felé röpült egy bagoly” – vallotta *November 1.* című szimbolikus festménye élményi háttéréről. Végül is a zsenyei művésztelepen húzta meg magát emigrálása előtt. Úgy tervezte, hogy a forradalomban átéltekről készített „vázlatok alapján majd még festek képeket. Ám az emigrációban erre sem kedvem, sem lehetőségem nem volt.” A forradalmat megidéző képei „Ausztriában és Németországban nem érdekelt egyetlen galériát sem”. Lux Antal munkaszolgálatos katonaként fegyverrel harcolt a Mecsekben az orosz tankok ellen. Menekülése után Stuttgartban, a Képzőművészeti Akadémián festészetet és grafikát tanult, majd Nyugat-Berlinben telepedett le. „1956 után rajzokat, skicceket, akvarelleket és metszeteket készítettem, rajzaimmal dolgoztam fel, s vezettem le a feszültséget.” 1956-os élményanyagát megjelenítette videókon (több film- és videofesztiválon bemutatták), előadásokon, mail-art munkákon, ofszetsorozaton (*Monitor I–VI.*, 1984). *Menekülés* című festményein az idő előrehaladtával egyre ártótabban, foltokra és erős színhangokra bízta vallomását a forradalomról.

Az emigráns képzőművészek közül néhányan hazajöttek, s a magukkal vitt vagy a külföldön készült '56-os munkáikat hazahozták. Jakovits József szobrászművész a forradalom alatti utcai harcokban való részvételről lemondva járta a várost, és naponta rajzolt míves aprólékosságú, gondosan megművelt felületű ceruzarajz-sorozatán általánosított fogalmakat jelenített meg (*Bomlás, Kibontakozás, Testvérharc, Tankok előtt* stb.). Sorozatzáró kompozíciója (*Csend*) az elbukás, a leveretés, a tragikus vég mementója, síró madár/galamb jelképével Franciszek Starowieyski *Síró galamb* című ismertté vált plakátjához közeli ikonográfiai megoldásban. Jánossy Ferenc festőművész a kádári részleges amnezia hatására bekövetkező enyhülésben igyekezett haza svájci emigrációjából (1957–1963), mivel „mélyen élt benne a hazatérés vágya”. A Svájcban festett képeiről vallotta: „vágyálmok, vallomásnak nevezném őket”. Gyermekébe kapaszkodó, kétségbeesett női figurája 1956 ikonográfiájának egyik leggyakrabban használt, a Madonna-képtípustól eredeztethető imágója. Egy másik kompozícióján ugyanezen alak lábainál a maszkokkal az idegenséget, a hontalanságot jelképezőként jeleníti meg. Bálint Endre festőművész párizsi emigrációjában, 1959-ben készítette el az Illyés Gyula *Egy mondat a zsarnokságról* című versének egyéni módon kontaminált négy verssorát is fölöntető festményét: „bilincs unalomban / az égisz érő rácsban / veled megy mint az emlék / a cellafal fehéren”.

A vörös (vér) és a gyász (fekete) színszimbolikájában fogalmazott műben a stilizált fej, a balra hajló bekarcolt forma és sírjelszerű képlet, vagyis a fölhasznált motívumok közelségbe hozzák a még itthon festett *Halottak napja 1956* című alkotásával.

A képzőművészek közül talán Rapaich Richárd próbálta a legsokoldalúbban megragadni a forradalmat. Naplót írt, 45 fényképfelvételt és 11 helyszíni rajzfelvételt, „vizuális sokkokat rögzítő gyorsírasos jegyzetlapokat” készített. Majd lille-i képzőművész-hallgatóként folytatta: „Itt a főiskolán 1957–58-ban elkezdtem festeni, földolgozni '56-ot. Mindent megörökítettem, amit nem fényképeztem le, de láttam és beleivódott az emlékezetembe. [...] Csináltam festményeket, plakátokat, grafikákat, vázlatokat.” Mindenben a dokumentálás, a történelmi jelentékenységű eseménysor

BÁLINT ENDRE, A forradalom továbbélése, 1959

minél hitelesebb megrögzítése volt a célja, ahogy fölzaklatott lélekkel naplójába jegyezte: „a történelemkönyvek legfrissebb lapjait nyomják most füsttel és vérrel.” Rapaichhoz – és többekhez – hasonlóan az Angliában, Farnhamban kikötő Ambrus Győző harmadéves képzőművészeti főiskolai hallgatót is feszítette-nyugtalanította az a lelki megrendültség, amit a forradalomban nemzet-örként, a mentősök segítőként és a társai elvesztésével átélt. Nagyméretű litográfiatorozatot fogalmazott a szovjet fegyverektől elesett képzőművész főiskolai hallgatók tiszteletére, emlékére: „Szörnyű állapotban csináltam a litográfiákat. [...] Ezt ki kellett hozni magamból, a lelkemből.” „18 hónapot leültem a Kőbányai Gyűjtőfogházban, ahonnan a forradalom szabadított ki október 31-én” – ismerteti Bodó Sándor, aki nemsokára az Egyesült Államok felé vette az irányt: „Festőládámmal a vállamon, három és fél éves kisfiammal a karomon, árkon-bokron, sárban, nemegyszer orosz tankok közelében öt óra alatt 15 kilométert gyalogoltunk a határig. Ezt a felejthetetlenül borzalmas éjszakát festettem meg a *Menekülés* című képemen.” Másik festménye a forradalom esszenciális összefoglalója, míg a harmadik évfordulóra megtervezte a *Champions of Liberty (A Szabadság bajnokai)* bélyegsorozatot „Freedom for Hungary/Szabad Magyarországot” felirattal, Kossuth Lajos, Nagy Imre és Maléter Pál arcképével.

Budapesttől több ezer kilométerre, Buenos Airesben lepte meg a magyar forradalom Szalay Lajos festő- és rajzolóművészt. „1956 októberében bejött hozzám Szalay Lajos feldúlt állapotban. »Három napja nem alszom, éjjel-nappal rajzolok« – mondta, s elővett ötven-hatvan rajzot. [...] November 4. után megint eljött sápadtan, kétségbeesetten, újabb rajzokkal. Megrendülve néztem át, és elhatároztam, hogy ki kell adni. Szalay nem kért a rajzokért egy fillért sem, csak azt, hogy ő tördelhesse be a rajzokat a szövegbe. Megtervezte a címlapot három sávból: fent piros S O S betűkkel, lent zöld S O S mezővel, a középső fehér sávon fekete betűkkel: *1956 El drama de Hungria*. [...] Az Egyesült Nemzetek rendkívüli közgyűlése előtt elküldtük minden UNO-delegációnak és minden latin-amerikai kormánynak.” A 45 rajzot tartalmazó könyv a magyarországi rádióadásokból (1956. október 23 – november 4.) közöl szövegválogatást. A rajzok geneziséről vallotta Szalay: „Hallgattam a rádióban a híreket, és rajzoltam. A rajzok a rádióhírekre érzett személyes megindulásom grafikai vetületei.” Az 1956-os rajzciklus a rádióhallgatást, az utcai harcokat, az orosz tankok ellen induló ifjakat ugyanolyan szuggesztív erővel idézi elénk, mint az áldozatok döbbenetét, a harc kilátástalanságát vagy a számonkérés megalázottságát, a börtönrácsok kiábrándító kietlenségét. Néhány kompozíción a keresztre feszített Jézust is agresszorok fenyegetik, míg másokon égi segítők, angyalok is megjelennek. A Steinbeck-illusztrációként ismert *Apokalipszis* négy lovasa itt elesettek hadán tipor. Szalay egy tényeken alapuló, de elképzelt, megkonstruált forradalomképet, a „látvány mögé rejtett valóságot” (Szalay kifejezése) vetíti elénk expresszív, nagyfokú átéléssel és elhittetőerővel. (Kis anekdota: '56-os menekültek közül Buenos Airesben többen saját magukra vélték ismerni a rajzokban, ám az alkotó mindig elhárította e látszat-egyezéseket.) A folyamatosan bővülő rajzszorozata újságokban, könyvekben és kiállításokon kapott nyilvánosságot. Az 1957 októberében megjelent ötödik Szalay-rajzoknyv (*Lajos Szalay Dibujos – Drawings*) élére *Szegény Hazám* bevezető rajzával a *La Tragedia Húngara/The Hungarian Tragedy* negyvenegy művét helyezte. A *Délamerikai Magyarság Jubileumi Évkönyve 1958* egyik fejezete: *A magyar szabadságharc költészete* – 29 rajzával. Borítóján kereszt alakú színes festménye: *Sicut et nos dimittimus*. A magyar forradalomról Buenos Airestől Stockholmig jelentek meg a magyar segélyalapoknak s az emigránsok támogatására följánlott irodalmi antológiák. Az argentin írószövetség *Liras en las Catacumbas* című kiadványának címlapja és 47 rajza: Szalay-mű. A rajzok több kiállításon is szerepeltek Argentínában, az Egyesült Államokban és a Miskolci Galéria szervezésében.

Emigrációs képzőművészeti tárlatokhoz (pl. Majos Kamil: *Hommage à 1956*, 1986), filmbemutatókhoz (Fényes Zoltán: *Ungarn in Flammen*, 1957), hangversenyekhez, évfordulós megemlékezésekhez vagy Nyugaton a forradalom megítélését befolyásolni szándékozó akciókhoz is nyomtattak plakátokat. Sorukból Rapaich Richárdnak a forradalom elbukását szimbolizáló terveit, Deéd Ferenc–Szalay Lajos VIT-ellenes plakátját és Pintér Ferencnek Nagy Imre szimbolikus párizsi sírhelyavatására (1988. június 16.) készült expresszív kompozícióját kell említenünk. Ez utóbbi fontos szerepet töltött be a Nagy Imre arc újrafelfedezésében az utcákon, a forradalom mártírjainak újratemetésén, a rendszerváltás hajnalán: „Emlékezetek Nagy Imre magyar miniszterelnök és mártírtársainak ravatalánál, Hősök tere, 1989. június 16.”